

ANA GRGIĆ

DAVOR NIKOLIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Ulica Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

anagrgic@ffzg.hr

dnikoli@ffzg.hr

ANTONOMAZIJE U SUVREMENIM HRVATSKIM RJEČNICIMA

U radu se problematizira leksikografska obrada ustaljenih metonimijskih i metaforičkih antonomazija u hrvatskome jeziku. Upravo zbog jezične ustaljenosti i frazeologiziranosti, koje dovode i do apelativizacije, rječnička obrada antonomazija nije neuobičajen leksikografski postupak, što potvrđuje analiza stanja u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima. Pomnija analiza ipak pokazuje raznolikost leksikografskih pristupa, od uključivanja isključivo deonima (eponima), preko registriranja prenesenih značenja nekih imena do leksikonsko-enciklopedijske obrade uz nesustavno navođenje prenesenih značenja. Istraživanje pokazuje i potencijalnu korist od samostalne rječničke obrade antonomazija, pa se radom nastoji odgovoriti i na načelna pitanja koja prethode takvom leksikografskom projektu.

1. Uvod

Pri definiranju retoričkih ili stilskih figura uobičajeno se naglašava njihov odmak od svakodnevnoga, »običnoga« govora (Bagić 2012: VII), ali da, paradoksalno, taj odmak »ne stvara nesporazume, nego sporazumijeva ljude brže i potpunije, i najčudesnije – neposrednije« (Škarić 2000: 109). Ipak, figurativnost može stvarati (i stvara) nesporazume jer nisu svi govornici nekoga jezika izjednačeni u svim jezičnim kompetencijama, pa će tako nekima biti sasvim jasno koja je europska država Zemlja Vatre i Leda, koga novinari zovu Vojvođanskim Sinatrom i zašto karikaturisti političare često prikazuju s Pinocchijevim dugim nosom, a drugima će pak upotrijebljene figure biti prepreke u razumijevanju poruke. Autori koji su ime države Island zamijenili perifrazom, pjevača Zvonka Bogdana metaforički

usporedili (metonimijski upućujući na njegovo vojvođansko podrijetlo) s legendarnim Frankom Sinatrom¹, a političare koji krše predizborna obećanja sa simpatičnim književnim lažljivcem, morali su pretpostaviti da će određeni (pa i veći) dio čitatelja ili slušatelja shvatiti koja su imena figurativno zamijenili. Računali su dakle na *figurativnu* ili *metaforičku kompetenciju* govornikâ, koja je kao sposobnost razumijevanja i upotrebe figurativnih izraza sastavnica ukupne komunikacijske kompetencije govornika (v. Bagarić i Mihaljević Djigunović 2007). U našim hipotetskim slučajevima ta figurativna kompetencija zapravo izrasta iz onoga što uobičajeno nazivamo općom kulturom.²

Čak i kada su govornici jednoga jezika pripadnici širega, u hrvatskome slučaju tzv. zapadnoga kulturnoga kruga, to i dalje samo po sebi ne jamči da svatko zna zašto se nekoga uspoređuje s Apolonom, Brutom ili Judom, koja je zemlja Zemlja Cedrova, a tko je Hrvatski Balzac. Čuje li u razgovoru da je netko pravi Don Žuan ili pročita da je netko Valentino, prosječan će govornik možda biti nesiguran u značenje ili podrijetlo izraza. Govornici kojima su navedeni primjeri stvorili nejasnoće, i zapravo ih udaljili od primanja poruke, načelno imaju mogućnost odgovore potražiti u leksikografskim priručnicima ili, još brže i jednostavnije, *online* u digitalnim inačicama, no postavlja se pitanje hoće li se najbolji odgovori dobiti iz rječnikâ (koji donose primarno informacije o jezičnoj upotrebi) ili djela koja primarno donose enciklopedijske informacije (leksikoni i enciklopedije). Budući da leksikoni i enciklopedije, po svojoj naravi, informacije o figurativnoj upotrebi imena ne donose kao primarnu obavijest, pravo bi mjesto za odgovore trebali biti opći rječnici jer su barem neki od spomenutih primjera dijelom leksika hrvatskoga jezika (neovisno o zastupljenosti u vokabularu pojedinoga govornika), te se kao i drugi leksemi mogu (i trebaju) naći u leksikografskoj obradi, rječničkoga tipa (Raffaelli 2015: 71; Samardžija 2019: 11). Slijedeći tu logiku, proučili smo način bilježenja figurativnih imena u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika te uočili i analizirali određena načela (ne)uvrštavanja i daljnje rječničke obrade takvih natuknica. U nastavku rada, osim prikaza rezultata te analize, ponudit će se i određena promišljanja o zasebnoj, specijaliziranoj leksikografskoj obradi figurativnih imena ili *antonomazija*.

¹ U američkim medijima Frank Sinatra okrunjen je nadimkom The Voice ('Glas').

² Termin *opća kultura* treba shvatiti poprilično relativno jer nije riječ o znanjima koja dijele sve podjednako obrazovane osobe na svijetu, nego je ona itekako kulturno uvjetovana. U današnje globalizirano doba može nam se činiti da je zapadna »opća kultura« prodrla u sve krajeve svijeta, ali svejedno i dalje moramo biti svjesni različitih kulturnih tradicija, a time i kulturno specifičnih figurativnih kompetencija (v. Grgić i Nikolić 2013).

2. Ime i antonomazija

Iako je jasno da bi bez imenâ jezična komunikacija bila onemogućena s obzirom na to da su korpusi imenâ nekoga jezika nerazdvojna sastavnica cjelokupnoga leksičkoga korpusa toga jezika (Brozović Rončević 2001: 111), svojevrsni minimalistički pristup tradicionalno na imena gleda kao na jedinice koje imaju tek onomastičko značenje³ (Peti 1999: 97), čime se naglašava njihova referencijalna i vokativna funkcija (v. Marković 2010: 194). Poticaj imenovanju proizlazi iz imentne antropološke potrebe da se spoznajno važni entiteti/denotati razluče od drugih entiteta/denotata iste kategorije (Brozović Rončević 2001: 96; Bodenhorn i Bruck 2006), ali ime kao jezična kategorija nije ograničeno samo na vezu s izvanjezičnim objektom, nego ima leksičko značenje koje predstavlja ukupnost spoznaje o imenovanu entitetu (Marković 2010: 198), odnosno nasuprot uspostavljenomu leksičkom značenju imena pokazuju različita pretpostavljena značenja: kategorijska, asocijativna, emocionalna i gramatička (Langendonck 2007: 7).

Opravdanost tvrdnje o leksičkome značenju imenâ proizlazi između ostaloga i iz ovjerene mogućnosti semantičkoga pomaka, odnosno metaforičke, metonimijske ili pak omnipersonalne upotrebe (v. Marković 2010: 198). Metonimijski pomak u kojem se ime prenosi na izum (*giljotina*), proizvod (*digitron*), situaciju (*bojkot*) ili pak nadijevanje iz počasti (*tesla*), tipičan je i plodan postupak širenja leksika deonimizacijom/apelativizacijom.⁴ Deonimi nastaju i metaforičkim pomakom (*mentor*, *mecena*, *baraba*), ali takvi su procesi otežani činjenicom da se kategorijski značenje ‘čovjek’/‘osoba’ ne gubi, za razliku od metonimijski tvorenih deonima (v. Langendonck 2007: 268). U takvim je slučajevima važan i sinkronijski status (v. Raffaelli 2015: 177), odnosno činjenica da određen (pa i veći) broj govornika nema svijest o vezi imena i apelativa, tj. nema enciklopedijsko znanje (v. Anderson 2007: 195) koje bi dovelo u vezu npr. *mentora* s Mentorom, likom iz Odiseje, *mecenu* s Gajem Cilnijem Mecenatom, savjetnikom cara Augusta, ili pak *barabu* s razbojnikom koji je bio oslobođen umjesto Isusa Krista.⁵

³ Prema Šimunoviću (2009: 29), onomastičko značenje nije suženo samo na tri primarne funkcije: nominativnu, identifikacijsku i diferencijacijsku, nego ispunjava još i konotativnu, socijalnu, emotivnu, deskriptivnu, ideološku i druge onomastičke funkcije.

⁴ Prema Barac-Grum (1990: 20), apelativizirana imena (u njezinoj terminologiji eponimi) ulaze u leksički fond potpuno samostalno i kao posve semantički obilježeni leksemi.

⁵ Čini se da tu ipak nije riječ o posve jednakim primjerima. Iako se sva tri deonima zasigurno u suvremenome hrvatskom upotrebljavaju bez izravne asocijacije na izvornoga imenodavca (*mentor* kao savjetnik, voditelj u poslu, osobito pri izradi ocjenskih radova; *mecena* kao pokrovitelj umjetnosti; *baraba* kao propalica, nevaljalac), vrlo je vjerojatno da bi velik broj govornika u slučaju potrebe osvješćivanja etimologije imenice posljednji primjer povezao s biblijskim likom zbog duboke ukorijenjenosti Biblije u hrvatsku kulturnu tradiciju (Botica 1995; 2011; Grgić i Nikolić 2011b; Pranjković 2006).

U retorici i stilistici upotreba imena kao sinonima za neku osobinu (po kojoj je izvorni nositelj ostao zapamćen u kulturnome pamćenju) naziva se *antonomazija* (Bagić 2012; Cuddon 1999; Lausberg 1990; Morier 1981). Termin se za takvu figurativnu upotrebu imena upotrebljava tek od 17. st. zahvaljujući nizozemskom retoričaru Gerardusu Johannisu Vossiusu (Drews 1992: 753; Lausberg 1990: 72).⁶ Prepoznavši sposobnost metaforičkoga pomaka značenja imena s pojedinačnoga na opće (*individuum pro specie*), proširio je antički koncept termina (*species pro individuo*) koji je označavao zamjenu imena oznakom vrste (apelativom, epitetom ili perifrazom): *Pjesnik* za Homera ili Vergilija, *Grad* za Atenu ili Rim (Anderson 2000: 23; Kvintilijan 1984: 269; Škiljan 2003: 21; Zima 1988: 36–37, 47, 170). Stoga se danas govori o metonimijskome i metaforičkome tipu antonomazije (Holmqvist i Płuciennik 2010), odnosno o antičkoj ili pravoj nasuprot vosijanskoj antonomaziji⁷ (Benčić 1995; Popović 2007).

Metaforičke antonomazije nositelji su kulturnoga pamćenja, riznica imena koja u određenome jeziku i kulturi ili pak u određenome kulturnom krugu služe kao prototipovi neke značajke (*Juda* ‘izdajnik’, *Mozart* ‘virtuoz’). I metonimijske su antonomazije pokazatelji prototipnosti ili jedinstvenosti, bilo da su vezane uz širi kulturni krug bilo da su jezično/kulturno obilježene (*Zemlja Izlazećega Sunca* za Japan, *Kralj Sunce* za Luja XIV, *Grad na Četiri Rijeke* za Karlovac) (Grgić – Nikolić 2013a; 2014). Posebnu kategoriju predstavljaju složene antonomazije, koje u cjelini funkcioniraju kao metonimijske (prave) antonomazije, tj. figurativne zamjene za postojeća imena (npr. *Košarkaški Mozart* za Dražena Petrovića, *Mali Vukovar* za Turanj, *Hrvatski Alcatraz* za Goli otok, *Ruski Galápagos* za Bajkalsko jezero), ali glavni je dio sintagme zapravo metaforička (vosijanska) antonomazija, kojoj je nužna atributna specifikacija radi denotacije konkretnoga referenta (v. Grgić i Nikolić 2013b: 228–229).⁸ Složene antonomazije koriste se dakle prototipnošću pojedinih imena (i antroponima i toponima), ali ih istovremeno i učvršćuju u kulturnome pamćenju novom upotrebom, pa tako primjerice *Venecija* kao prototipni ‘grad na vodi’ (*Venecija Sjevera*, *Venecija Istoka*, *Venecija Zapada*) i *Pariz* kao prototipna ‘metropola skladne arhitekture’ »žive« u dvočlanim antonomazijama desetaka svjetskih gradova (*Pariz Istoka*, *Pariz Bliskog Istoka*, *Pariz Sjevera*) (v. Grgić i Nikolić 2014: 82).

⁶ U svojim djelima *Rhetorices contractae* (1621) i *Elementa rhetoricae* (1625), pod utjecajem filozofa Petra Ramusa, prihvatio je ideju o četirima osnovnim tropima (metafora, ironija, metonimija i sinegdoha) (Timmermans 2008: 119) prepoznavši u antonomaziji sinegdohski odnos zamjene roda za vrstu i vrste za rod (Benčić 1995: 197).

⁷ Već sâm termin antonomazija jasno upućuje na neraskidivu vezu s imenom kao jezičnom kategorijom (grč. *anti* umjesto i *onomazein* imenovati), bilo da zamjenjuje neko ime (metonimijski ili antički tip) ili da imenom zamjenjuje neku osobinu (metaforički ili vosijanski tip).

⁸ Složenost složenih antonomazija, odnosno međusobna isprepletenost i interakcija metonimije i metafore, uočena je u radovima kognitivnih lingvista (usp. Brdar 2019; Brdar i Brdar-Szabó 2001).

Nesumnjivo je da su te i brojne druge antonomazije dio leksika hrvatskoga jezika, no postavlja se pitanje koje i kakve antonomazije uopće možemo očekivati kao natuknice u rječnicima. Hoće li se uz primarno leksičko značenje apelativâ *otok* ili *kontinent* bilježiti njihov metonimijski pomak (*Otok* u značenju ‘Engleska’, *Kontinent* u značenju ‘Europa’) i daljnje perifrastične izvedenice poput *Zeleni/Smaragdni Otok* (‘Irska’) ili *Crni kontinent* (‘Afrika’)? Hoće li se imena *Apolon*, *Juda*, *Fangio*, *Lolita* i *Mozart* obraditi isključivo leksikonski, tako da saznamo osnovne podatke o izvornim nositeljima ili će se bilježiti i metaforički pomaci (i kojim redosljedom u rječničkome članku)?⁹ Prije nego što pokušamo dati odgovore na ta pitanja valja se pozabaviti načelnim pitanjem (ne)uvrštavanja imenâ u rječnike.

3. Imena i rječnici – imena u rječnicima

Pri izradi rječnika autori se susreću s dvjema mogućnostima, odnosno s dvjema načelima uvrštavanja imena. Prema jednome načelu jednojezični rječnici izostavljaju imena polazeći od stava da za njih u jezičnim rječnicima nema mjesta, što je sažeto izrečeno sljedećom krilaticom: »Posvojni pridjev dio je jezika. Ime ostaje izvan jezika« (Anić 2004: 1876). Sličan se stav ponavlja i u *Rječniku stranih riječi V. Anića i I. Goldsteina* naglašavanjem da u »lingvistički koncipiranom rječniku [...] nema mjesta vlastitim imenima koja su leksikonski i enciklopedijski pojmovi, a ne rječnički« (Anić i Goldstein 1999: 6). Imena se prema tome načelu prepuštaju specijaliziranim, onomastičkim rječnicima¹⁰, a u jednojezičnim se rječnicima hrvatskoga standardnog jezika uglavnom svode na ograničene imenske kategorije (Frančić i Petrović 2014: 275).

Drugo načelo zagovara uvrštavanje imena u opće leksikografske priručnike vodeći računa da je njihova obrada specifična jer kao znakovi *sui generis* imaju poseban status u odnosu na neimenski leksik (Brozović Rončević 2001: 96; Frančić i Petrović 2014: 276). Osobito se pogodnim za tu namjenu smatraju enciklopedijski rječnici s obzirom na to da je onomastička građa u njima obično prisutnija nego u »običnim« jednojezičnim rječnicima (HER: XIX). Činjenicu da su mnoga imena (osobito biblijska i mitološka, zatim neka povijesna i zemljopisna) u hrvatskome jeziku (kao i u svim jezicima zapadne civilizacije) postala pojmovima koji

⁹ Važno je uočiti da metaforičke antonomazije u pravilu uzimaju samo jedan dio imenske formule izvornoga nositelja (npr. ‘izdajnik’ je *Juda*, a ne *Juda Iškariotski*; *Brut*, a ne *Marko Junije Brut*; ‘veliki ljubavnik’ je *Valentino*, a ne *Rudolph Valentino* itd.), što s jedne strane potvrđuje apstrahirano pamćenje o nositeljima tih imena (Benčić 1995: 209), a s druge upućuje na razliku između rječničke i leksikonsko-enciklopedijske natuknice, odnosno lingvističkoga i enciklopedičkog pristupa (Samardžija 2019: 11).

¹⁰ Od novijih rječnika toga tipa valja istaknuti *Rječnik osobnih imena* (Šimundić 2006) i *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena* (Čilaš Šimpraga i dr. 2018).

su ušli u svakodnevni govorni jezik, jezik publicistike, književnosti i raznih struka, neki rječnici uvažavaju donoseći dodatke u kojima je obrada pretežno leksi-konska, a sam izbor lingvistički (usp. Anić i Goldstein 1999: 6).¹¹

Budući da je onimizacija apelativa imanentna svim jezicima svijeta, »neuvrštavanjem takvih leksema u rječnike, i njihovim ograničavanjem na specijalizirane onomastikone, neprijeporno se onemogućuje cjelovit prikaz općejezične stvarnosti pojedinoga jezika« (Brozović Rončević 2001: 96), a činjenica da imena sadrže i izvanjezično determinirane, odnosno šire kulturne elemente, dodatan je argument za uvrštavanje imena i u opće rječnike (Brozović Rončević 2001: 111). Osobit slučaj predstavlja obrada onomastičke građe u dvojezičnim rječnicima jer su oni u pravilu usmjereni prema korisnicima kojima jedan od obrađivanih jezika nije materinski, pa se u takve rječnike uvrštavaju ona imena koja neizvornim govornicima mogu olakšati snalaženje u inome jeziku/kulturi. Pojedini autori stava su da bi u dvojezičnim rječnicima jedino osobna imena trebala biti sustavno obrađivana, i to prema načelu čestotnosti temeljnoga lika imena i svojevrsne općekulturne relevantnosti, a upravo se tim odabirom rječnici uvelike razlikuju od leksikona (Brozović Rončević 2001: 97).

Što se pak suvremenih jednojezičnih rječnika tiče, i u najšturijim predgovorima donose se određeni kriteriji prema kojima su se u rječničku građu uvrštavala imena zemalja, pokrajina, gradova, planina, rijeka te mitoloških bića (osobito iz grčko-rimske mitologije), biblijskih osoba, književnih likova ili glasovitih pojedinaca od antike do danas. Prema predgovoru, *Rječnik hrvatskoga jezika* (Šonje 2000) izrijeком ne donosi osobna imena, a od zemljopisnih se uvrštavaju »imena država i njihovih glavnih gradova, neka poznatija imena stranih zemalja, imena općina u Hrvatskoj, naseljenih otoka, većih rijeka, planina, polja, zatim hrvatskih općina u BiH, Vojvodini, Gradišću, Mađarskoj i neka imena u prekomorskim državama u kojima postoji veća hrvatska naseobina, te ona imena koja su bliska hrvatskoj kulturi« (Šonje 2000: s. p.).

U predgovoru *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* (dalje u tekstu HER) objašnjava se da su dva tipa imena uključena u rječnik: »1. osobna imena ljudi i zemljopisna imena (antroponimi i toponimi) koji se izvode iz ostalih riječi hrvatskog jezika« i »2. imena poznatih osoba, većinom povijesnih ličnosti« (HER: IX). HER tretira imena povijesnih osoba ravnopravno drugim riječima,¹² uz navođenje osnovnih podataka o nositelju imena u rječničkoj natuknici, premda ističe da ih se uobičajeno ne smatra riječima hrvatskoga jezika. Anićev *Veliki rječnik hrvat-*

¹¹ O važnosti uvrštavanja takvih imena u enciklopedijski rječnik u kontekstu kulturnoga pamćenja i nacionalnoga identiteta v. Glušac i Mikić Čolić 2020.

¹² Potpora je takvom shvaćanju postojanje kategorije roda i broja, odnosno sklonidbe prema imeničkim paradigmama.

*skoga jezika*¹³ iz 2004. godine uvrštava »imena država, svjetskih gradova s preko milijun stanovnika, većih rijeka i planina, hrvatskih naseljenih mjesta (iznad 500 stanovnika), imena stanovnika naseljenih mjesta, od njih izvedenih pridjeva i priloga od tih pridjeva (kad donose dodatno značenje)« (Anić 2004: 1876). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (dalje u tekstu VRH) navodi pak sve države i sve glavne gradove koji imaju ktetike u hrvatskome jeziku, a od hrvatskih gradova navedeni su »oni koji imaju preko 2000 stanovnika, koji imaju povijesno i civilizacijsko značenje ili prouzročuju jezičnu dvojbu« (VRH: XIV).

4. Status antonomazija u suvremenim hrvatskim rječnicima

S obzirom na prethodna vlastita istraživanja (Grgić i Nikolić 2011b; 2013a; 2013b; 2014), ali i uočene učestale primjere u leksikonima, enciklopedijama i stručnoj literaturi (npr. Bačić 2012; Benčić 1995; Škarić 2000) izdvojeno je 40-ak primjera metonimijskih i metaforičkih antonomazija za koje se pretpostavljalo da bi se trebale pojaviti i u suvremenim jednojezičnim rječnicima hrvatskoga jezika (v. Prilog). Pri odabiru primjera vodilo se računa o razmjernoj zastupljenosti tipičnih izvorišta vosijanskih antonomazija (Biblija, grčko-rimska mitologija, književnost, popularna kultura) (v. Grgić i Nikolić 2011a; 2011b; 2013a), odnosno tipičnih područja u kojima se upotrebljavaju metonimijske antonomazije (sportski diskurs, mediji, religija, marketing). Osobita je pozornost posvećena metonimijskim zamjenama zemljopisnih imena s obzirom na raznolikost i raširenost takvih antonomazija (v. Grgić i Nikolić 2014). Pri odabiru primjera konzultirani su *Eponimski leksikon* (Mršić 2000) i *Hrvatski frazeološki rječnik* (Menac, Fink Arsovski i Venturin 2014) kao specijalizirani leksikografski priručnici.

Analizirani su suvremeni opći jednojezični rječnici hrvatskoga jezika većega opsega natuknica (Anić 2004; HER; Šonje 2000; VRH) i dva suvremena rječnika stranih riječi (Anić i Goldstein 1999¹⁴; Klaić 2002) s obzirom na činjenicu da je većina deonima u hrvatski jezik posuđena (i potom prilagođena), a samo je nekoliko vlastitih (npr. gajica, penkala, titovka) (Samardžija 2019: 154).¹⁵ Iako je poznato da su prvomu hrvatskom enciklopedijskom rječniku »oslonac i najvažniji izvor građe« (HER: VI) *Rječnik hrvatskoga jezika V. Anića* (prva tri izdanja)¹⁶ i *Rječnik*

¹³ Za razliku od HER-a i VRH-a, koje radi ekonomičnosti donosimo u kraticama, na različita izdanja koja nose naslov (*Veliki Rječnik hrvatskoga jezika* referirat ćemo se prezimenom autora ili glavnoga urednika.

¹⁴ U slučajevima kada se određena antonomazija pojavljuje u Dodatku Anićevu i Goldsteinovu *Rječniku stranih riječi* koristit će se kratica AG-DOD.

¹⁵ Ta tvrdnja po analogiji vrijedi i za metaforičke antonomazije s obzirom na njihova općekulturna izvorišta.

¹⁶ Četvrto izdanje Anićeva rječnika (prvo priređeno nakon autorove smrti), pod naslovom *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, prošireno je »za blizu 10.000 novih natuknica, odnosno za više od

stranih riječi V. Anića i I. Goldsteina, oni su ipak zasebno razmatrani jer se između ostaloga željelo provjeriti smatraju li se odabrane antonomazije općejezičnom ili enciklopedijskom građom.

Jedna je od polazišnih pretpostavki bila da su rječnici naklonjeniji antičkim i biblijskim antonomazijama, što potvrđuju i predgovori pojedinih rječnika, a da su teže propusni za antonomazije iz područja sporta i popularne kulture, koje su nerijetko pomodne, tj. vremenski (najčešće generacijski) ograničene i koje ne moraju prijeći iz komunikacijskoga u kulturno pamćenje.¹⁷ Isto vrijedi i za kontekstualne antonomazije (v. Grgić i Nikolić 2011b: 28; Lausberg 1990: 72), koje su razumljive samo unutar određene situacije ili konteksta (npr. figurativno imenovanje poznatoga britanskog slastičara i pekara Paula Hollywooda *Kraljem Kruha* u kulinarskoj televizijskoj emisiji *Dobar, bolji, najbolji... britanski slastičar*), kao i za one koje nose originalan autorski pečat (inovativne, stilogene antonomazije), makar se može dogoditi da neke takve postanu prihvaćene unutar specijalističkoga diskursa, kao što se primjerice u literaturi o povijesti kajkavskoga književnog jezika dogodilo sa stilogenim imenovanjem Ignaca Kristijanovića »posljednjim Mohikancem kajkavskoga dijalekta« (Kalenić 1969: 187).¹⁸ Također se pretpostavljalo da perifrastične metonimijske antonomazije (*Crni kontinent*, *Grad Svjetlosti*, *Kraljica Popa* i sl.) neće biti učestalo upotrebljavane kao ilustracije unutar natuknica. Usto je osobita pozornost pri izboru primjera bila posvećena figurativnoj upotrebi apelativa u apsolutiziranome obliku (*Grad*, *Otok*, *Bara*, *Kontinent*). Očekivalo se da će najveći broj potvrda odabranih primjera biti u HER-u (zbog naravi rječnika i opsega građe)¹⁹ i VRH-u (s obzirom na opseg građe, korpusni pristup i recentnost)²⁰.

25.000 novih pojmova« (Anić 2004: VI).

¹⁷ Dobru ilustraciju predstavljaju antonomazije za bogataša. I dok su u kulturno pamćenje ušle one iz antike (*Mida*, *Krez*, *Kras*) i modernoga doba (*Rockefeller*), pojavljuju se i mnoge pomodne antonomazije, ograničene na komunikacijsko pamćenje starije (*Onasis*, *Carrington*, *Ritchie Ritch*) ili mlađe generacije (*Bill Gates*, *Todorić*) (Grgić i Nikolić 2011b; 2013a). I dok prelazak neke pomodne antonomazije u trajno kulturno pamćenje nije nemoguć, njihov pronalazak u općim rječnicima predstavljao bi prije kuriozitet nego pravilo.

¹⁸ Kalenićevu izvornu antonomaziju ili njezine varijacije pronalazimo u npr. Vince 1973; Jembrih 1984; Skok 2010; Štebih Golub i Vajs Vinja 2010, a nesumnjivo je svojom pozadinskom slikom poslužila i kao poticaj nazivu aktualnoga projekta Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: »Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika« (voditeljica dr. sc. Barbara Štebih Golub).

¹⁹ U predgovoru HER-u navodi se da je uvršteno »približno 18.000 objašnjenih imena iz mitologije, povijesti, opće kulture i zemljopisa. Tematskom širinom i brojem unosa to je dosad daleko najbogatiji jednosveščani hrvatsko-hrvatski rječnik.« (HER: VI).

²⁰ U predgovoru VRH-u navodi se da je to »dosad najobuhvatniji i najpotpuniji jezični rječnik suvremenoga hrvatskog jezika«, da »obuhvaća preko 120.000 podnatuknica i natuknica«, da je »u odabiru natuknica konzultirana jezična baza koju čine relevantna leksikografska djela, postojeći računalni jezični korpusi kao i drugi priručnici za hrvatski jezik ili specijalizirani rječnici« (VRH: X).

Svi primjeri metonimijskih i metaforičkih antonomazija preuzeti iz rječnikâ bilježe se prema pravopisnome rješenju u izvorniku, ali u vlastitim ilustracijama antonomazija dosljedno smo primjenjivali pravopisna rješenja iz *Hrvatskoga pravopisa* (Badurina, Marković i Mićanović 2008: 120–131) o pisanju »nadimaka« (*Otac Domovine, Crna Pantera*), »općeprihvaćenih simboličnih imena« naseljenih mjesta i država (*Grad Heroj, Lijepa Naša*), »općeprihvaćenih simboličnih imena« zemljopisnih pojmova (*Stari svijet, Crni kontinent*), kao i »nadimaka sportskih klubova i reprezentacija« (*Pjesnici, Barakude*). Ostali aktualni pravopisi (Babić, Ham i Moguš 2005: 33; Jozić 2013: 24) nude većinom slična, ali ne u potpunosti jednaka pravopisna rješenja (npr. pisanje antonomazije *Stari kontinent* kao *Stari Kontinent*). Vlastite ilustracije metaforičkih antonomazija, dakle stilogeno upotrijebljenih imena, dosljedno su pisane velikim slovom jer bez obzira na metaforizaciju ona još uvijek nisu stekla opće značenje (koje se naravno može steći potpunom deonimizacijom).

4.1. Metonimijske antonomazije

Antonomazije za zemljopisna imena relativno su dobro zastupljene u rječnicima. Tako se u svim rječnicima osim Šonjina apsolutizirana antonomazija *Kontinent* navodi u značenju 'Europa' uz isticanje da je to u engleskom jeziku (Klaić), odnosno da ta antonomazija odražava britansko/engleski pogled na ostatak Europe (Anić, HER, VRH). Očekivano ili ne, ni u jednom se rječniku ne bilježi apsolutizirana metonimijska antonomazija *Otok* u značenju 'Velika Britanija' ili 'Engleska'. Što se tiče ilustracija perifrastičnih antonomazija, može se ustvrditi da su primjeri *Crni kontinent, Stari kontinent* i *Novi kontinent* leksikografski ustaljeni jer se pojavljuju u svim rječnicima, a neki donose i dodatne ilustracije (npr. *Žuti kontinent* za Aziju ili *Zeleni kontinent* za Australiju). Slično vrijedi i za perifrastične antonomazije motivirane imenicom *svijet* jer se u svim rječnicima, osim iznenađujuće u VRH-u, pojavljuju ilustracije *Novi svijet* i *Stari svijet* (a u većini i *Treći svijet*). Sasvim suprotno vrijedi za perifraste motivirane imenicom *grad* jer samo jedan jednojezičnik (VRH) donosi takve ilustracije (*grad na četiri rijeke* Karlovac; *najmanji grad na svijetu* Hum; *grad svjetla* Pariz), a ni jedan rječnik ne bilježi apsolutiziranu metonimiju *Grad*. Iako su perifrastične zemljopisne antonomazije motivirane imenicom *zemlja* tipične ilustracije metonimijskih antonomazija uopće (*Zemlja Izlazećeg Sunca, Zemlja Ponoćnog Sunca, Zemlja Tisuću Jezera, Zemlja Pjesnika* itd.), naši rječnici ne bilježe nijednu takvu antonomaziju, uz iznimku *Svete Zemlje* i *Obećane Zemlje* (u čemu su svi dosljedni).

Poznato je da su zemljopisne antonomazije metaforičkoga podrijetla nerijetko motivirane imenicom *srce*, tj. metaforičkim pomakom kojim se upućuje na središnji i/ili vitalni položaj entiteta (usp. Kovačević 2012: 120–121) (npr. *Srce Južne Amerike* za Boliviju, *Mrtvo Srce Afrike* za Čad ili pak *Zeleno srce Hrvatske* za

Gorski kotar) (v. Grgić i Nikolić 2014). Iako tri rječnika (Anić, HER i VRH) ističu taj tip metaforičkoga pomaka imenice *srce*, služeći se sličnom ilustracijom: »dio koji se smatra bitnim po izrazitim svojstvima; kraj neke zemlje, regije itd. koji se smatra tipičnim za razliku od graničnih područja i sl. (~ Europe)« (Anić; HER), odnosno »dio koji se smatra bitnim po izrazitim svojstvima [*srce grada / metro-pole / Europe*]« (VRH), nijedan od njih ne donosi antonomaziju kao ilustraciju.

Antonomazija *Lijepa Naša*, motivirana početnim stihovima nacionalne himne, pojavljuje se u Aniću, HER-u i VRH-u,²¹ s napomenom u HER-u da se sintagma ponekad upotrebljava i ironično. S druge strane istraživani primjeri *Dežela* ('Slovenija') i *Bara* ('Atlantski ocean') različito su zastupljeni. Natuknicu *dežela* donosi jedino HER, ali u značenju »*pov reg* zemlja, krajina«, a ne kao antonomaziju za susjednu Sloveniju. *Bara* se pak navodi u dvama rječnicima (HER, VRH), pri čemu se kao antonomazija registrira isključivo sintagma *Velika bara*, ali se u ilustraciji upotrebljava samo riječ *bara* (*ići / prijeći preko bare*).

Perifrastične se antonomazije pojavljuju učestalo u popularnoj kulturi i sportu, a vjerojatno su najplodnije one motivirane imenicama *kralj* (*Kralj Rokenrola, Kralj Popa*) i *kraljica* (*Kraljica Popa, Snježna Kraljica* i sl.). Rječnici, očekivano, ne donose ilustracije toga tipa, ali je leksikografsko bilježenje perifrastričnoga potencijala tih imenica prilično raznoliko. Tako se u Aniću, HER-u i VRH-u, uz objašnjenje da preneseno značenje naglašava nečiji primat, donose ilustracije *kralj pustinje* (lav) i *kralj šume* (jelen), pa korisnik rječnika ne dobiva informaciju o antonomastičkom potencijalu takvih perifraza. Šonje pak perifraze motivirane imenicom *kralj* definira još uže: »monopolist u nekoj gospodarskoj grani: ~ nafte, ~ automobilske industrije«, pa bi se moglo zaključiti da je u toj leksikografskoj obradi *kralj* plodan samo kao potencijalna antonomazija za osobe iz poslovnoga svijeta. Rječnici se različito odnose i prema perifrazama motiviranim imenicom *kraljica* jer bi se pak po Aniću, HER-u i VRH-u dalo zaključiti da je ona plodna za tvorbu antonomazija (»prva u vrsti, najviše kvalitete (~ sporta)«), a po Šonji da je riječ tek o perifrazi koja nema potencijal antonomazije, tj. stalne zamjene nekoga imena (»osoba koja se po čem ističe: ~ ljepote, ~ zabave«).

Kao što se i očekivalo, antonomazije za sportske reprezentacije (*Kauboji, Tri-kolori, Vatreni*) i klubove (*Modri*²²) ne bilježe se u rječnicima, uz iznimku antonomazija *trikolori* u Klaiću (»popularni naziv za nogometnu reprezentaciju Francuske«) i *Vatreni* (»razg naziv za hrvatsku nogometnu reprezentaciju«) u VRH-u.

²¹ U radu se ne raspravlja o pravopisnim rješenjima, ali ipak valja istaknuti da oba rječnika antonomaziju bilježe kao *Lijepa naša* (referirajući se primarno na naslov službene himne) premda se pravopisi slažu da bi u slučaju metaforičke zamjene imena države višečlane antonomazije trebalo pisati onako kako se pišu višečlana imena država.

²² Antonomazija *Bili za Majstora s mora* (NK Hajduk) kao dijalektizam svjesno nije uvrštena na popis.

I dok je jasno da pomodne sportske antonomazije nećemo naći u općim hrvatskim rječnicima, otvoreno je pitanje treba li tako biti i s navedenim, ali i nekim drugim ustaljenim antonomazijama za hrvatske sportske klubove (npr. *Pjesnici* za NK Zagreb ili *Vukovi* za KK Cibona) i reprezentacije (npr. *Barakude* za hrvatsku vaterpolsku reprezentaciju ili *Kauboji* za hrvatsku rukometnu reprezentaciju). Usprkos nevelikom broju pretraživanih sportskih antonomazija nameće se zaključak da antonomazije za sportske klubove, reprezentacije i pojedinačne sportaše, bez obzira na njihovu brojnost i raširenost u sportskome novinarskom diskursu (Fahnestock 2011: 104), u općim rječnicima prolaze znatno lošije od sportskih žargonizama.²³

Među pretraživanim metonimijskim antonomazijama bile su i dvije vezane uz religijski diskurs, dvorječna *Sveta Zemlja / Obećana Zemlja*, potvrđena u svim rječnicima unutar natuknice *zemlja*, i jednorječna *Gospodin* (za Isusa Krista), koja se bilježi u svim rječnicima uz primjetno upućivanje na oblik *Gospod* (u Aniću, HER-u i VRH-u), čime se sugerira davanje prednosti tomu obliku unatoč učestalosti upotrebi oblika *Gospodin* u Bibliji i biblijski intoniranim tekstovima.

4.2. Metaforičke (vosijanske) antonomazije

Unatoč načelnim problemima istaknutima u trećemu poglavlju, imena se u rječnike ipak uvrštavaju. Od 21 analiziranog imena gotovo su sva (osim *Ibize* i *Twiggy*) uvrštena kao natuknice u HER (što je i očekivano s obzirom na njegovu narav), a za 14 se bilježi i metaforička upotreba. Tri opća rječnika pokazuju se pak relativno nesklonima uvrštavanju takvih imena: Anićevo donosi devet, VRH osam, a Šonjin svega šest. Klaićevo se pak rječnik s petnaest uvrštenih imena pokazuje otvoreniji toj praksi (usp. Frančić i Petrović 2014), dok je rječnik Anića i Goldsteina specifičan jer s Dodatkom bilježi istih devetnaest imena kao i HER, ali tek šest u glavnome dijelu.

Kada se u rječnike ipak uvrštavaju imena koja su u hrvatskome i ustaljene antonomazije, nema ujednačenosti u bilježenju figurativnoga potencijala. Dok je u nekim rječnicima za većinu analiziranih imena koja su uvrštena kao natuknice navedeno i metaforičko značenje (npr. u Klaićevu rječniku od petnaest pronađenih imena za jedanaest je navedeno i metaforičko značenje, a u VRH-u čak za svih osam), u nekima prevladava donošenje isključivo leksikonskih podataka o nositeljima imena (npr. u Šonjinu se rječniku tek za tri imena bilježi metaforički pomak). Neka su imena objašnjena samo u doslovnome značenju, npr. *Afrodita* (u svim rječnicima samo u značenju 'grčka božica ljubavi'), a kod onih kojima se

²³ Npr. *henc* 'prekršaj u nogometu kada igrač rukom takne loptu' (Anić i Goldstein; HER; Klaić), *flaster* 'igrač koji je isključivo zadužen za pokrivanje i markiranje jednoga protivničkog igrača' (svi rječnici osim Šonjina) ili pak natuknice *faul* 'prekršaj' i *ofsajd* 'zaleđe', obrađene u svim analiziranim rječnicima.

bilježi i metaforičko značenje (pod različitim odrednicama) nije ujednačen redoslijed donošenja informacija. Najčešće se metaforička upotreba registrira nakon doslovnoga značenja, a katkad se prvo donosi metaforička upotreba uz objašnjenja izvora (npr. *Lolita* u HER-u i *lolita* u VRH-u ili pak *metuzalem* u VRH-u). Iako prvi tip obrade prevladava u hrvatskim općim rječnicima, primjetno je ipak određeno kolebanje između (jezične) leksikografske i enciklopedičke obrade, što potvrđuje teorijski uvid M. Samardžije (2015: 165) da granica između dviju leksikografskih disciplina nije »nepropusna brana koja posve onemogućuje leksikografiji zahvaćanje u enciklopedičko kao i enciklopedici posezanje za leksikografskim«. Osobni je stav autorâ da bi u općim rječnicima obrada metaforičkih antonomazija morala biti takva da prosječnom korisniku primarno ponudi jezično značenje, a tek potom i ono izvanjezično (enciklopedijsko).

Pretpostavka da će metaforičke antonomazije s izvorištem u Bibliji²⁴ i grčko-rimskoj mitologiji imati najviše potvrda u analiziranim rječnicima pokazala se točnom. U svim ćemo rječnicima (uz varijacije) tako saznati da se *Apolon* (i *apolon*) upotrebljava metaforički kao oznaka za iznimno lijepa muškarca, a većina će rječnika registrirati ime *Juda* (i *juda*) kao sinonim za izdajnika, *Metuzalem* (i *metuzalem*) za vrlo stara čovjeka kojemu je vrijeme prošlo, *Penelopa* za vjernu ženu, *Sodoma* i *Gomora*²⁵ za mjesto bluda i razvratništva, a *Venera* za iznimno lijepu ženu. Dalo bi se zaključiti da je antonomazija *Venera* rječnički ovjerena,²⁶ a *Afrodita* posve neovjerena, što nije u skladu s rezultatima prethodnoga istraživanja upotrebe antonomazija (usp. Grgić i Nikolić 2011b: 32).

Književnost kao entitet komemorativnih činova koji uključuje znanja pohranjena u jednoj kulturi (Lachmann 208: 301) izvorište je koje jamči relativno dobru zastupljenost imena književnih likova u rječnicima jer se informacije o Don Juanu, Don Quijoteu i Loliti mogu dobiti u većini analiziranih rječnika. Bilježe se i metonimijske izvedenice (npr. *donžuaniski*, *donžuanstvo*, *donkihotski*, *donkihoterija*) pa i određena kolebanja u jezično-pravopisnom prilagođavanju (*donhuan-ski/donžuan-ski*). VRH vosijanske antonomazije dosljedno tretira kao deonime pa tamo nalazimo samo oblike *donžuan* i *lolita*, a za te antonomazije isto vrijedi i u HER-u i Klaiću. Šonjin rječnik imena Don Juan i Don Quijote bilježi samo kao ilustracije imenice *don*, bez registriranja antonomastičkoga potencijala, a Lolita se uopće ne pojavljuje, što je u skladu s proklamiranim (mada ne dosljedno provedenim) načelom o nenavođenju antroponima.

²⁴ O biblijskim imenima u hrvatskim frazemima v. Opašić 2014.

²⁵ U VRH-u samo *sodoma*.

²⁶ Moguće je da je to proizlazi i iz raširenosti frazema *džepna Venera* ('lijepa žena (djevojka) sitne građe i niska stasa') (Menac, Fink Arsovski i Venturin 2014: 652), ali on se, zanimljivo, ne nalazi ni u jednome analiziranom rječniku kao frazemska ilustracija.

Vosijanska antonomazija ima sposobnost zadržati neko ime u kulturnome pamćenju jer se povijesna osoba koja je to ime nosila „proslavila” nekom svojom vrlinom ili pak manom. Iako se literatura o antonomazijama i novija istraživanja o njihovoj upotrebi i prepoznavanju (Grgić i Nikolić 2011b; 2013a) slažu da su među takvim imenima zasigurno *Brut*, *Casanova*, *Einstein*, *Hitler*, *Ibiza*, *Ksantipa*, *Mozart*, *Rockefeller*, *Twiggy* i *Valentino*, rječnici ih nejednako ili pak uopće ne bilježe, kao da je riječ o pomodnim antonomazijama. Relativno su dobro registrirane antonomazije *Casanova* (npr. HER: »pojam zavodnika burnog i raskalašnog života«), *Ksantipa* (npr. Šonje: »zla i svadljiva žena«) i *Valentino* (npr. AG-DOD: »pojam velikog zavodnika«), a antonomastički potencijal imena Hitler isključivo se bilježi preko deonimskih izvedenica *hitlerizam* i *hitlerovski*.²⁷ Začuđuje da se *Brut* kao »simbol nezahvalnoga šticećenika i prijatelja koji postaje urotnik« bilježi samo u HER-u, da samo Klaićev rječnik pod natuknicom *tvigi* pamti manekenku Twiggy navodeći da je to »pridjevak jedne vrlo popularne engleske manekenke, po kojoj se zove tip moderne djevojke, vitke, mršave, dugonoge«, a da se metaforička upotreba prezimena autora teorije relativnosti isključivo registrira unutar perifrize *mali Einstein* (‘genijalac, osoba iznimne sposobnosti matematičkog i logičkog zaključivanja’), s dodatnim upućivanjem na ironično značenje (‘sveznalica’) (Anić i Goldstein; HER). Prema suvremenim hrvatskim rječnicima imena glazbenoga genija Mozarta, bogatoga filantropa Rockefellera i sredozemnoga otoka Ibize nemaju antonomastički potencijal unatoč činjenici da se ta imena nerijetko upotrebljavaju kao sinonimi za ‘virtuoza’, ‘bogataša’ i ‘mjesto lude zabave’:

»Jacky Bonnot talentirani kuhar, ali premda sam za sebe kaže da je „Mozart za štednjakom”, ipak ostaje gotovo amater i radi po lošijim restoranima čija klijentela nema razumijevanja za njegove visoke kriterije.«

»Nastavljena je dobra igra, kombiniranje i stalni pritisak na gol domaćina pa već nakon tri minute genijalni nogometni Mozart Ivan Blažević fantastičnim pogodkom izjednačava rezultat.«

»A ja nisam rokfeler da putujem gore svaka 2 tj:)«

»Nije problem, tata Rockefeller.«

»Prvo su je zvali Sodomom i Gomorom pa su joj tepali da je „hrvatska Ibiza”, da bi danas prerasla i jedno i drugo.«

»Ovogodišnji hit zasigurno je plaža Zrće, a hrvatska Ibiza na Pagu okupit će najcjenjenije DJ-je koji će je pretvoriti u meku elektronske glazbe.« (izvor: hrWaC)

²⁷ Jedino VRH prepoznaje antonomastički potencijal antroponima *Hitler* jer se uz primarno značenje izvedenice *hitlerizam* (‘politički sustav koji je stvorio A. Hitler ili oni koji su se njime inspirirali’) donosi i metonimijski pomak (‘političke metode koje podsjećaju na Hitlerov diktatorski sustav’).

Osobit je slučaj antonomazija ili točnije deonim *kvisling*. Izraz je potekao od imena Vidkuna Abrahama Quislinga (1887.–1945.), predsjednika marionetske norveške vlade u Drugome svjetskom ratu, koji je svojim izdajničkim činom postao sinonim za ‘izdajicu domovine’, ‘kolaboracionista’, ‘pomagača okupatora’ (Mršić 2000: 170–171). Svi rječnici bilježe navedena značenja, odnosno sinonimne izraze uz natuknicu koja se dosljedno bilježi malim početnim slovom i ortografski prilagođena hrvatskoj normi.²⁸ Uz imenicu *kvisling* u pravilu se navodi i pridjev *kvislinški* (ponekad i prilog), a definicije se ili ograničavaju na marionetske nacističke države ili pak petokolonaštvo. Može se zaključiti da je izvorna antonomazija pokrila jedno specifično značenje (‘izdajnik domovine’ i ‘suradnik okupatora’), što je ubrzalo deonimizaciju, osobito kroz učestalu upotrebu u historio-grafskome i publicističkome diskursu.²⁹ U navedenome je slučaju apelativizirano pravopisno prilagođeno pisanje posve opravdano, ali postuliranje takvoga pravila za sve vosijanske antonomazije ostaje otvorenim pitanjem. Ključ rješenja zasigurno leži u stilističkome potencijalu koji primjeri poput *Juda* ili *Brut* još uvijek imaju jer je opće značenje ‘izdajnik’ već pokriveno apelativom, stoga se slučajevi imenovanja koga Judom ili Brutom ističu kao stilske mogućnosti, a ne jezične nužnosti (katakreze).

4.3. Bilješka o rječničkim odrednicama

Iako smo već na nekoliko mjesta spomenuli različitost rječničkih odrednica kojima se upućuje na preneseno značenje riječi, u ovoj ćemo se cjelini nešto iscrpnije pozabaviti tom problematikom. Od četiriju standardnih tipova rječničkih odrednica (Samardžija 2019: 13) relevantne su nam stilske i normativne.

U svim je pretraživanim rječnicima ustaljen postupak navođenja sekundarnih, metaforičkih i metonimijskih značenja apelativa pod odrednicom *pren.* ili *meton.* (*kontinent, kralj, otok, srce* itd.), što je opravdan postupak u općemu rječniku. Ipak, metodološko je pitanje trebaju li opći rječnici takav redosljed poštovati kada je riječ o metaforičkim pomacima imenâ, tj. vosijanskim antonomazijama. I dok je teško vjerovati da bi ijedan leksikograf značenje ‘lijepa žena’ pretpostavio objašnjenju da je *Venera* ime starorimske božice ljubavi i ljepote, zanimljivo je da se astronomsko značenje (ime drugoga planeta Sunčeva sustava) i u HER-u i u Aniću navodi kao treće, dakle nakon metaforičkoga. Za korisnika općega rječnika relevantno bi trebalo biti jezično značenje, a tek potom izvanjezično, ali očito je teško uspostaviti jedinstveno načelo.

²⁸ Od svih pretraživanih metaforičkih antonomazija koje su pronađene u Anićevu i Goldsteinovu *Rječniku stranih riječi* jedino se *kvisling* (deonimizirano) pojavljuje isključivo u glavnome dijelu rječnika, dok se metaforičko značenje ostalih glasovitih imena većinom donosi u Dodatku, uz iznimke *juda/Juda Išariotski, lolita/Lolita* i *metuzalem/Metuzalem*, koje se obrađuju u obama dijelovima.

²⁹ Langendonck (2007: 268) kao ilustraciju antonomazije/eponima donosi upravo riječ *kvisling*.

Osobitu pozornost privlači činjenica da se preneseno značenje pojedinih imena nerijetko signalizira i posebnim odrednicama, *razg.*, *publ.* i *žarg.*, čime se sugerira stilski i/ili normativni status natuknica, ali bez jasnoga kriterija. Tako je *lolita* i po HER-u i po VRH-u žargonizam, *Metuzalem* se po Aniću i HER-u upotrebljava samo u razgovoru (kao i pridjevi *donhuanski/donžuanski*), dok je *Bara* po HER-u karakteristična za publicistički, a po VRH-u za razgovorni stil. *Kvisling* je pak u Šonjinu rječniku uveden odrednicom *his*, što bi sugeriralo upotrebu samo u tekstovima starijega razdoblja.³⁰ Čini se da nije moguće pronaći uzorak u navođenju odrednica, osim da je riječ o subjektivnome stavu pojedinoga leksikografa, pa je takve odrednice možda bolje izostavljati jer prosječnoga korisnika mogu zbuniti ili čak dezinformirati.

Katkad autori natuknica žele naglasiti da se određeno ime upotrebljava kao pogrdna oznaka, pa se dodaju odrednice *pejor.* ili *pogr.* npr. Šonje *Ksantipu* određuje kao pogrdnu oznaku za zlu i svadljivu ženu, a *Metuzalem* je za Anića i HER pejorativno imenovanje stare osobe kojoj je vrijeme prošlo. Pitamo se je li korisniku uz definiciju ‘zla i svadljiva žena’ redundantno isticati da je to pogrdno, odnosno može li zastarijevanje nečega biti shvaćeno ikako drugačije nego pejorativno. Iz toga bi se mogao izvući zaključak da je apstrahiranje svakoga imena koje je ostalo zapamćeno po nečemu negativnom nužno registrirati stilskim odrednicama! Da tomu ipak nije tako, svjedoči nepostojanje takvih odrednica za natuknice *Juda* (osim malim slovom kao pogrdni naziv za židova, što je leksikografski ispravna odluka) i *Kvisling* premda je izdajništvo zasigurno vrlo negativna značajka.

Nipošto ne plediramo za potpuno ukidanje odrednica u obradi antonomazija jer one mogu biti korisno leksikografsko sredstvo za upućivanje na posebne upotrebe ili nijansiranja značenja. Kao primjer takve dobre prakse treba istaknuti dodatno registriranje ironične upotrebe pojedinih antonomazija u HER-u. Iako se svaka vosijanska antonomazija može upotrijebiti ironično, ovisno o situaciji (npr. žensku osobu punije građe nazvati *Twiggy* ili muškarca bez uspjeha u zavođenju *Valentinom* ili *Casanovom*), ne proizvodi svaka takva upotreba i posebno, leksički ovjereno značenje kao u slučaju ironične upotrebe antonomazije *mali Einstein*. Uz primarno značenje ‘genijalac, osoba iznimne sposobnosti matematičkog i logičkog zaključivanja’ kao sekundarno, pod odrednicom *iron.*, dodaje se značenje ‘sveznalica’. Sličnim su se pobudama leksikografi očito vodili i kada su za antonomaziju *Lijepa Naša* dodali da se upotrebljava i ironično, ali u tome se primjeru ironijom ne dobiva novo ili nijansirano značenje, pa je zato napomena možda i suvišna.

³⁰ O problemu stilskih odrednica na primjeru frazemâ s historizmom kao sastavnicom više u Barčot 2015.

5. Zaključak: od antonomazija u rječnicima do rječnika antonomazija

Svi analizirani suvremeni hrvatski rječnici, koliko god se načelno ograđivali od njihove obrade, imena ipak uvrštavaju u svoju građu. Dapače među njima se nalazi i određen broj onih koja su prototipne ilustracije antonomazije kao retoričke figure vosijanskoga tipa. Također se unutar pojedinih rječničkih članaka koji obrađuju apelative registrira i njihova metonimijska upotreba kao antonomazija. Ipak, kao što je u analizi predočeno, rječnici se međusobno razlikuju stupnjem uvrštavanja takvih natuknica i registriranja dodatnih metaforičkih ili metonimijskih značenja. Zajedničko obilježje svih analiziranih rječnika leksikografsko je favoriziranje antonomazija s izvorištima u grčko-rimskoj mitologiji, Bibliji, historiografiji i književnim klasicima te relativno „bojkotiranje” onih kojima su izvorišta u popularnoj kulturi i sportu, čime je potvrđena jedna od polazišnih pretpostavki istraživanja.

Neočekivan je zaključak da se metonimijske antonomazije poprilično oskudno bilježe u rječnicima, što začuđuje s obzirom na to da je riječ o apelativima koji su temeljna građa jezičnoga rječnika. Tako se od jednočlanih figurativnih upotreba apelativa u apsolutiziranome obliku najčešće bilježi *Kontinent*, a *Grad* i *Otok* naši rječnici ne prepoznaju kao samostalne antonomazije. Što se tiče perifrastičnih metonimijskih antonomazija, svojevrsni su leksikografski standardi one motivirane apelativima *kontinent* i *svijet*, dok su za ostale primjere potvrde rijetke ili ih uopće nema.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, kao poseban tip rječnika koji spaja lingvistički i enciklopedički pristup, riznica je s najvećim brojem potvrda vosijanskih antonomazija: od devetnaest uvrštenih imena za četrnaest se bilježi i metaforičko značenje. Nešto se manji broj može pronaći u cjelini *Rječnika stranih riječi* Anića i Goldsteina (s glavninom ilustracija u Dodatku), a još manji u *Velikome rječniku hrvatskoga jezika* (Anić 2004). Uspoređujući tri rječnika koji dijele osnovnu rječničku bazu, može se primijetiti svojevrsno udaljavanje od enciklopedike prema klasičnoj jezičnoj leksikografiji. Primjeri koji se nalaze u svim trima rječnicima jesu *Apolon*, *kvisling*, *Metuzalem* i *Venera*, uz deonimizirane *donhuanski*, *donkilotizam* i *donkilotovski*.

Unatoč najvećemu rječničkom korpusu, VRH je unio svega šest imena s antonomastičkim potencijalom (uz deonimizirane natuknice *donkilotizam*, *donkilotski* i *hitlerizam*), pri čemu je jedini rječnik koji je unio takva imena isključivo u antonomazijama i dosljedno ih zapisao malim početnim slovom (*apolon*, *donžuan*, *kvisling*, *lolita*, *metuzalem* i *sodoma*). Prosječnu govorniku (time i prosječnu korisniku rječnika) nije potrebna golema teorijska literatura o razlici imena i apelativa jer intuitivno razlikuje (vlastito) ime od (opće) imenice (Langendonck 2007: 19), pa ga zasigurno mora zbunjivati (pre)dosljedno bilježenje vosijanskih antono-

mazija malim slovom ili pak s fonološkim i pravopisnim prilagodbama (npr. *kazanova* u *Eponimskome leksikonu*) jer u procesu deonimizacije riječ je zapravo o kontinuumu i tu pravopisna rješenja mogu biti samo načelna, a ne dosljedna za svaku moguću komunikacijsku situaciju (v. Marković 2010: 196–198).

Naposljetku možemo zaključiti da suvremeni hrvatski rječnici nisu posve zatvoreni prema uključivanju antonomazija, ali da se u većini općih rječnika ipak pronalazi svega nekoliko kanonskih primjera. Naravno, mnogi bi se primjeri antonomazija koje nisu bile uključene u analizu mogli pronaći u pojedinim rječnicima, ali vjerujemo da je ipak vidljivo iz kojih se kategorija većinom uzimaju nautuknice (klasična opća kultura) i kako su obrađene. Možda je antonomazija jedna od figura koja ne dobiva dovoljnu pozornost suvremenih retoričara, stilističara i drugih filologa, ali njezina upotrebna učestalost i raznolikost sasvim sigurno nije iščeznula (usp. Fahnestock 2011: 103). Neki diskursi, primjerice sportski, iznimno su plodni za stvaranje novih antonomazija, a održavanju klasičnih antonomazija u komunikacijskome i kulturnome pamćenju pridonose različiti diskursi, primjerice promidžbeni, turistički, publicistički, historiografski itd. Ta prebogata jezična i kulturna riznica zaslužuje možda i zasebnu leksikografsku obradu, odnosno specijalizirani rječnik antonomazija, kojemu bi primarna zadaća bila ponuditi objašnjenje figure u njezinoj jezičnoj upotrebi, a potom ponuditi osnovne informacije o podrijetlu metaforičkoga ili metonimijskoga izraza. Tako bi se u konačnici popisivanjem glasovitih imena leksikografski opisala opća i hrvatska kultura od A do Ž, od *Afrodite* do *Žutog*.

Leksikografski izvori

- ANIĆ, VLADIMIR. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Prir. Jojić, Ljiljana. Zagreb: Novi Liber.
- ANIĆ, VLADIMIR; GOLDSTEIN, IVO. 1999. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.
- HER = JOJIĆ, LJILJANA; MATASOVIĆ, RANKO (gl. ur.). 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 2002. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Prir. Željko Klaić. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- MENAC, ANTICA; FINK ARSOVSKI, ŽELJKA; VENTURIN, RADOMIR. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- MRŠIĆ, DUBRAVKO. 2000. *Eponimski leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ŠONJE, JURE. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga – Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- VRH = JOJIĆ, LJILJANA (gl. ur.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Literatura

- ANDERSON, JOHN M. 2007. *The Grammar of Names*. Oxford: Oxford University Press.
- ANDERSON, R. DEAN JR. 2000. *Glossary of Greek Rhetorical Terms*. Leuven: Peeters.
- BABIĆ, STJEPAN; HAM, SANDA; MOGUŠ, MILAN. 2005. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- BADURINA, LADA; MARKOVIĆ, IVAN; MIĆANOVIĆ, KREŠIMIR. 2008. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BAGARIĆ, VESNA; MIHALJEVIĆ DJIGUNOVIĆ, JELENA. 2007. Definiranje komunikacijske kompetencije. *Metodika*, 8/1, Zagreb, 84–93.
- BAGIĆ, KREŠIMIR. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- BARAC-GRUM, VIDA. 1990. Mogućnosti preobrazbe vlastitoga imena. *Rasprave Zavoda za jezik*, 16, Zagreb, 15–20.
- BARČOT, BRANKA. 2015. O stilističkoj obojenosti hrvatskih frazema s historizmom ili arhaizmom kao sastavnicom. *Svijet stila, stanje stilistike*. Ur. Ryznar, Aneta. Zagreb: Filozofski fakultet. <http://stilistika.org/barcot>
- BENČIĆ, ŽIVA. 1995. Antonomazija. *Tropi i figure*. Ur. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja. Zagreb: ZAZNOK, 189–219.
- BOTICA, STIPE. 1995. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*. Zagreb: vlastita naklada.
- BOTICA, STIPE. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga.

- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA. 2001. Onimija u dvojezičnim rječnicima. *Filologija*, 36–37, Zagreb, 95–113.
- BODENHORN, BARBARA; BRUCK, GABRIELE VOM. 2006. »Entangled in Histories«: An Introduction to the Anthropology of Names and Naming. *The Anthropology of Names and Naming*. Ur. Bruck, Gabriele vom; Bodenhorn, Barbara. Cambridge: Cambridge University Press, 1–30.
- BRDAR, MARIO. 2019. Metafore i metonimije u interakciji. *Metafore u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 47. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Molvarec, Lana; Pišković, Tatjana. Zagreb: FF press – Zagrebačka slavistička škola, 51–94.
- BRDAR, MARIO; BRDAR-SZABÓ, RITA. 2001. Vlastita imena između metonimijske Scile i metaforičke Haribde. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 27, Zagreb, 31–48.
- CUDDON, JOHN ANTHONY. 1999. *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books.
- ČILAŠ ŠIMPRAGA, ANKICA; IVŠIĆ MAJIĆ, DUBRAVKA; VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2018. *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- DREWS, LYDIA. 1992. Antonomasie. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik, A-Bib.* Gl. ur. Ueding, Gert. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 753–754.
- FAHNSTOCK, JEANNE. 2011. *Rhetorical Style. The Uses of Language in Persuasion*. Oxford: Oxford University Press.
- FRANČIĆ, ANĐELA; PETROVIĆ, BERNARDINA. 2014. Osobna imena u *Velikome rječniku stranih riječi, izraza i kratica* (⁴1966.) Bratoljuba Klaića. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 40/2, Zagreb, 275–287.
- GLUŠAC, MAJA; MIKIĆ ČOLIĆ, ANA. 2020. Imena u rječniku: leksikografski doprinos nacionalnomu identitetu i kulturnomu pamćenju. *Folia onomastica Croatica*, 29, Zagreb, 49–71.
- GRGIĆ, ANA; NIKOLIĆ, DAVOR. 2011a. Antonomazija – figura kulturnoga pamćenja. *Fluminensia*, 23/2, Rijeka, 129–142.
- GRGIĆ, ANA; NIKOLIĆ, DAVOR. 2011b. Upotreba i prepoznavanje antonomazija – usporedba mlađih i starijih govornika. *Govor*, 28/1, Zagreb, 25–43.
- GRGIĆ, ANA; NIKOLIĆ, DAVOR. 2013a. *Nomen est culturae omen* – vosijanske antonomazije u različitim kulturama/jezicima. *A tko to ide? / A хто там ідзе?: Hrvatski prinosi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*. Ur. Turk, Marija. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 189–202.
- GRGIĆ, ANA; NIKOLIĆ, DAVOR. 2013b. The Cowboys, the Poets, the Professor... – Antonomasia in Croatian Sports Discourse. *What Do We Know about the World? Rhetorical and Argumentative Perspectives*. Ur. Kišiček, Gabrijela; Žagar, Igor Ž. Windsor – Ljubljana: University of Windsor – Pedagoški institut, 227–238.

- GRGIĆ, ANA; NIKOLIĆ, DAVOR. 2014. »Ovaj grad zovu još i...« – o antonomazijama za toponime. *Folia onomastica Croatica*, 23, Zagreb, 77–94.
- HOLMQVIST, KENNETH; PŁUCIENNIK, JAROSŁAW. 2010. Princess Antonomasia and the Truth: Two Types of Metonymic Relations. *Tropical Truth(s)*. Ur. Burkhardt, Armin; Nerlich, Brigitte. Berlin: De Gruyter, 373–381.
- JEMBRIH, ALOJZ. 1984. Posljednji »Mohikanac« kajkavske književnosti: Povodom stote obljetnice Ignaca Kristijanovića (1884–1984). *Kaj*, 17/3, Zagreb, 15–19.
- JOZIĆ, ŽELJKO (gl. ur.). 2013. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KALENIĆ, VATROSLAV. 1969. Usoda kajkavskoga dialekta. *Slavistična revija*, 17/2, Ljubljana, 183–193.
- KOVAČEVIĆ, BARBARA. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KVINTILIJAN, MARKO FABIJE. 1984. *Obrazovanje govornika: odabrane strane*. Prev. Pejčinović, Petar. Sarajevo: Veselin Masleša.
- LANGENDONCK, WILLY VAN. 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LAUSBERG, HEINRICH. 1990. *Elemente der literarischen Rhetorik*. Ismanig: Max Hueber Verlag.
- MARKOVIĆ, IVAN. 2010. O uporabi i značenju imenâ u hrvatskome. *Folia onomastica Croatica*, 19, Zagreb, 175–202.
- MORIER, HENRI. 1981. *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- OPAŠIĆ, MAJA. 2014. Biblijski onimi u hrvatskome jeziku. *Folia onomastica Croatica*, 23, Zagreb, 185–208.
- PETI, MIRKO. 1999. O tzv. sadržaju imena. *Folia onomastica Croatica*, 8, Zagreb, 97–122.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 2006. Hrvatski jezik i biblijski stil. *Raslojavanje jezika i književnosti: zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Bačić, Krešimir. Zagreb: FF press, 23–32.
- POPOVIĆ, TANJA (ur.). 2007. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos art.
- RAFFAELLI, IDA. 2015. *O značenju. Uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SAMARDŽIJA, MARKO. 2015. Općeleksičko u enciklopedičkome. *Europa i enciklopedija: kultura i kodifikacija*. Ur. Bogišić, Vlaho. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 157–165.
- SAMARDŽIJA, MARKO. 2019. *Hrvatska leksikografija. Od početaka do kraja XX. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SKOK, JOŽA. 2010. Tri dragocjena priloga o kajkavskoj dopreporodnoj književnosti i njenom jeziku. *Kolo*, 19/3–4, Zagreb, 239–252.
- ŠIMUNDIĆ, MATE. ²2006. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Matica hrvatska.

- ŠIMUNOVIĆ, PETAR. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- ŠKARIĆ, IVO. 2000. *Temeljci suvremenog govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠKILJAN, DUBRAVKO (prir.). 2003. *Leksikon antičkih termina*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- ŠTEBIH GOLUB, BARBARA; VAJS VINJA, NADA. 2010. Analiza *Prirječja (Sprichwörter)* Ignaca Kristijanovića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 36/1, Zagreb, 163–202.
- TIMMERMANS, BENOÎT. 2008. Renesansa i modernitet retorike. *Povijest retorike od Grka do naših dana*. Ur. Meyer, Michel; Carrilho, Manuel Maria; Timmermans, Benoît. Zagreb: Disput, 65–189.
- VINCE, ZLATKO. 1973. Odnos Ante Kuzmanića prema Ljudevitu Gaju (s posebnim obzirom na grafijsko-jezičnu problematiku). *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 3/1, Zagreb, 65–91.
- ZIMA, LUKA. 1988. *Figure u našem narodnom pjesništvu: s njihovom teorijom*. Zagreb: Globus.

Antonomasias in Contemporary Croatian Dictionaries

Summary

This paper is concerned with the lexicographic treatment of established metonymic and metaphoric antonomasias in the Croatian language. Due to their linguistic establishment as parts of idioms or as eponyms, the treatment of antonomasias in dictionaries is a common lexicographic procedure, which is confirmed by the analysis of contemporary Croatian monolingual dictionaries. Closer analysis nevertheless shows the variety of lexicographic approaches: some include eponyms only, some recognize the figurative meanings of certain names while others treat names encyclopaedically but list figurative meanings unsystematically. Research also shows the potential benefits of an independent dictionary of antonomasias, and therefore this paper aims at solving the initial problems preceding such a lexicographic project.

Ključne riječi: antonomazija, ime, leksikografija, metafora, metonimija, rječnik

Keywords: antonomasia, proper name, lexicography, metaphor, metonymy, dictionary

Prilog

Pretraživane metonimijske i metaforičke antonomazije u suvremenim hrvatskim rječnicima

METONIMIJSKE ANTONOMAZIJE	METAFORIČKE ANTONOMAZIJE
Bara ('Atlantski ocean')	Afrodita ('lijepa žena', 'krasotica')
Dežela ('Slovenija')	Apolon ('lijep muškarac')
Gospodin ('Bog/Isus Krist')	Brut ('izdajnik')
Grad (npr. 'Dubrovnik', 'Rim') + perifrize: npr. Grad Svjetlosti ('Pariz')	Casanova ('zavodnik', 'ženskar')
Kauboji ('hrvatska rukometna reprezentacija')	Don Juan ('zavodnik', 'ženskar')
Kontinent ('Europa') + perifrize: npr. Crni kontinent ('Afrika')	Don Quijote ('osoba visokih ideala u raskoraku sa zbiljom')
perifrize motivirane imenicom <i>kralj</i> : npr. Kralj Rock'n'rolla ('Elvis Presley')	Einstein ('genijalac')
perifrize motivirane imenicom <i>kraljica</i> : npr. Snježna Kraljica ('Janica Kostelić')	Hitler ('strog/krut vođa')
Lijepa Naša ('Hrvatska')	Ibiza ('mjesto ludoga provoda')
Modri ('igrači NK Dinama')	Juda ('izdajnik')
Otok ('Engleska/Britanija')	Ksantipa ('svadljiva žena', 'oštrokondža')
perifrize motivirane imenicom <i>srce</i> : npr. Mrtvo Srce Afrike ('Čad')	Kvisling ('izdajnik domovine', 'kolaboracionist')
Sveta Zemlja ('Palestina')	Lolita ('maloljetna zavodljiva djevojka')
perifrize motivirane imenicom <i>svijet</i> : npr. Stari svijet ('Afrika, Azija i Europa')	Metuzalem ('star', 'zastario')
Trikolori ('francuska reprezentacija')	Mozart ('čudo od djeteta', 'virtuoz')
Vatreni ('hrvatska nogometna reprezentacija')	Penelopa ('vjerna žena')

METONIMIJSKE ANTONOMAZIJE	METAFORIČKE ANTONOMAZIJE
perifraze motivirane imenicom <i>zemlja</i> : npr. Zemlja Izlazećega Sunca ('Japan')	Rockefeller ('bogataš')
	Sodoma i Gomora ('razvratno mjesto')
	Twiggy ('mršavica')
	Valentino ('zavodnik')
	Venera ('lijepa žena', 'krasotica')

